

УДК 930:352.07(477.62-2=14)“1778/1870”(045)

М. К. Подгайко

САМООРГАНІЗАЦІЯ ГРЕЦЬКОЇ ГРОМАДИ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я (КІНЕЦЬ XVIII – 70-ТІ РР. XIX СТ.): ІСТОРІОГРАФІЯ ПИТАННЯ

Проаналізовано стан вивчення самоорганізації приазовської (мариупольської) грецької громади в історичній науці. Визначено правові підстави виникнення Мариупольського грецького суду як органу національного самоврядування та особливості його функціонування.

Ключові слова: грецька національна громада, самоврядування, Мариупольський грецький суд.

Проанализирован уровень изучения самоорганизации приазовской (мариупольской) греческой общины в исторической науке. Определены правовые основы возникновения Мариупольского греческого суда как органа национального самоуправления и особенности его функционирования.

Ключевые слова: греческая национальная община, самоуправление, Мариупольский греческий суд.

The state of study of self-organization of Priazov (Mariupol) Greek community in the historical science has been analyzed. The legal grounds of creation of the Mariupol Greek court as a body of national self-management and feature of its functioning have been determined.

Key words: Greek national community, self-management, Greek court of Mariupol.

Постановка проблеми. Греки належать до тих етнічних спільнот, що здавна проживали на теренах України. Вивчення історії грецьких громад є сполучною ланкою між минулим і сучасним. Знання історичних особливостей етнічної самоорганізації сприятиме більш ґрунтовному

підходу до вирішення актуальних політичних завдань. Водночас вивчення досвіду спільного проживання представників різних етносів у межах єдиного державного простору має велике практичне значення для розвитку міжнаціональних стосунків. Це дозволить попередити виникнення конфліктних ситуацій, що можуть виникнути через неоднорідність етнічного складу сус-

пільства. Тому відтворення історичної минувшини є досить актуальним, так як дозволяє не тільки доповнити картину історії України поліетнічними чинниками, але й створює необхідну історико-фактологічну й аналітичну основи для сучасного етнополітичного менеджменту.

Мета статті. Основне завдання статті автор бачить у висвітленні (на підставі вивчення значної кількості історичної літератури) історіографії самоорганізації грецької громади, що виникла у Північному Приазов'ї наприкінці XVIII ст.

Аналіз актуальних досліджень. Стан розробки зазначеної теми досить обмежений, хоча література з історії Приазовської грецької громади становить вагомий у кількісному і якісному плані історіографічний доробок. Утім, більшість робіт присвячена висвітленню причин виникнення грецьких громад, основним напрямкам їхньої діяльності. Історія Маріупольського грецького суду як органу самоврядування приазовських греків та її вплив на соціально-економічні, культурні й етнічні процеси в грецькому середовищі комплексно не досліджувалася. З іншого боку, висвітлюючи грецький чинник на окремих українських теренах, кожен із дослідників мав звернути увагу і на орган самоврядування. Адже саме автономні інституції греків України були тим стрижнем, навколо якого оберталася життєдіяльність спільноти, ці структури становили необхідний політико-правовий каркас існування і консолідації кожної громади. Всю дослідницьку літературу можна класифікувати за хронологічним принципом. Згідно з таким підходом залучені до дослідження наукові розвідки можемо поділити на такі групи: праці, написані в середині XIX – на початку XX ст.; радянська історіографія, в якій висвітлено деякі аспекти минулого грецьких громад; напрацювання сучасної української історіографії.

Виклад основного матеріалу. Історія грецької громади Північного Приазов'я в більшості досліджень XIX – початку XX ст. становила лише окремих сюжет, висвітлюючись у більш широких контекстах колонізації й господарчого освоєння Південної України.

А. Скальковський першим із дослідників спробував дослідити колонізаційні та господарські процеси в південному регіоні України. Спеціальних розвідок з етнічної історії приазовських греків він не публікував, але його праці містять цінні історичні та статистичні відомості про грецьку громаду, її господарство та побут [16].

Першими, хто звернувся до висвітлення подій, пов'язаних з утворенням маріупольської грецької громади, були церковні діячі. Пред-

ставник „церковної історіографії” архієпископ херсонський і таврійський Гавриил (Розанов) виробив історичну концепцію переселення, що домінувала в дорадянський період. Спираючись на рештки архіву організатора грецької міграції митрополита Ігнатія, Г. Розанов пояснював переселення до Російської імперії нестерпимим релігійно-культурним гнітом із боку кримських татар. За своїми наслідками та значенням автор прирівнював виселення греків за межі Кримського ханства до виходу євреїв з Єгипту [5]. Що стосується повідомлень Г. Розанова про Маріупольський грецький суд, то автор подає лише коротку довідку.

Політичним, міжнародним та економічним факторам переселення греків-християн з Криму в Російську імперію присвячені праці Ф. Хартаха та О. Маркевича [19; 12].

Лише наприкінці XIX ст. з'явилися праці, в яких акцентовано на діяльності органу самоврядування приазовських греків. Праця Г. Тимошевського, викладача історії Маріупольської Олександрівської гімназії, що увійшла до збірника історико-краєзнавчих праць „Маріуполь та його околиці” (1892 р.) вважається одним з найфундаментальніших синтезуючих досліджень з історії створення й діяльності приазовської грецької громади [18]. Автор узагальнив публікації Г. Розанова, А. Скальковського і навів великий фактологічний матеріал з історії переселення, заснування Маріуполя, адміністративного, культурного й релігійного життя громади.

Окреме місце приділено маріупольському грецькому суду, який виконував функції органу місцевого самоврядування та опікувався багатьма питаннями з організації життя маріупольських греків. Треба зазначити, що це найповніше видання, яке досить широко звертає увагу саме на самоорганізацію грецької громади. До останнього часу це чи не єдина робота, в якій зроблено спробу дослідити історію грецького суду. Важливий внесок до висвітлення історії маріупольських греків зробив Г. Писаревський. Хоча переважна частина його праці присвячена політиці російського уряду щодо іноземців та їх місця в освоєнні півдня Росії, автор звертає увагу на устрій грецької громади, де окреме місце належить маріупольському грецькому суду. Автор зазначав, що вагому роль в справі переселення греків-християн з Криму мала жалувана грамота Катерини II, в якій йшлося про створення даного органу грецького самоврядування [13].

Таким чином, огляд історіографії XIX – початку XX ст. свідчить про те, що в цей час виникає зацікавленість історією приазовської грецької громади. Але сфера досліджень не вихо-

дила за межі загальноісторичної проблематики. Історія України розглядалася дослідниками головним чином як невід'ємна частина політичної історії Росії. Тому нерідко вони акцентували на політичній, економічній та юридичній залежності греків від царського уряду, залишаючи поза увагою їх відносини з українським населенням, власну громадсько-політичну творчість. Поза увагою залишилися дуже важливі аспекти, пов'язані з організацією самоврядування приазовської грецької громади, причини та шляхи її скасування.

Проте, багатий фактичний матеріал, що був накопичений історіографією означеного періоду, є надзвичайно цінним і сьогодні, особливо з огляду на масштаби втрат документальних матеріалів.

Наступний етап елліністичних досліджень в Україні тісно пов'язаний з політичним курсом радянської влади щодо етнічних меншин. У руслі політики коренізації, яка проводилася більшовицьким керівництвом країни у 1920 – 1930-х рр. були створені сприятливі умови не тільки для розвитку греків УСРР, але й для дослідження їх історії та культури. Адже завдання радянського будівництва в середовищі національних меншин потребували з'ясування й розуміння етносоціальної та етнокультурної ситуації в республіці.

Переважає більшість праць цієї доби стосувалася питань етногенезу приазовських греків, їх лінгвістичних особливостей, специфіки матеріальної та духовної культури.

Автором чи не єдиної за радянської доби узагальнюючої праці з історії грецької спільноти був С. Ялі [21], який проаналізував науковий доробок Г. Тимошевського з позицій класового підходу.

Окремі аспекти з історії грецької спільноти на території Північного Приазов'я в другій половині ХХ ст. висвітлювалися в межах дослідження проблем загальноросійської історії XVIII – XIX ст.

Цілком природно, що в таких умовах краєзнавці та шкільні вчителі перебрали на себе функції дослідників грецьких громад Ніжина, Маріуполя, Одеси та інших міст. Саме краєзнавці привертати увагу мешканців міст ті сіл до історії свого краю. Невеличкі статті на шпальтах газет мали публіцистичний характер, спрямований на пошук інтересу до історії окремих місцевостей.

Працю істориків-аматорів не можна недооцінювати, бо завдяки краєзнавчим надбанням історія грецьких громад України дістала хоча б фрагментарну презентацію на суспільному рівні.

Із проголошенням незалежності України в 1991 р. постала потреба у відтворенні цілісної картини процесу вітчизняного державотворення, невід'ємною частиною якого є історія населення, що протягом століть мешкало на її теренах. Саме за цих обставин інтерес до історії етнічних меншин набув своєї актуальності.

Грецька спільнота є однією з найчисельніших на території України. Тож протягом 90-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст. поглибилася спеціалізація досліджень з елліністичної проблематики.

Вагомий історіографічний доробок становлять загальні праці, що висвітлюють історичний розвиток грецького етносу в межах значного хронологічного періоду. Монографія Н. Терентьєвої „Греки в Украине: культурно-просветительская и экономическая деятельность (XVII–XX вв.)” стала першою спробою узагальнити цілу історію грецької етнічної групи в одній підсумковій синтезі [17].

Слід відзначити зацікавленість грецькою тематикою науковців інших відділів Інституту історії України НАН України. Результатом дослідницької роботи академіка В. Литвина та співробітників відділу спеціальних історичних дисциплін М. Дмитрієнко, В. Литвина, В. Томазова, О. Яся стала книга „Греки на українських теренах”, де подано узагальнений погляд на історію грецьких громад України й українсько-грецьких зв'язків [8].

Л. Якубова надає Маріупольській грецькій окрузі особливе значення для підтримання національної свідомості й самобутності греків. Дослідниця вказує, що існування на теренах України автономної адміністративної одиниці, де мешкала майже винятково грецька людність, було явищем унікальним. Адже сама Греція була в той час лише околицею Османської імперії [20].

Сучасний етап розвитку грецьких студій характеризується їх урізноманітненням, виокремленням джерелознавчих, історіографічних сюжетів. Серед таких розробок чільне місце посідають дослідження А. Гедьо, що першою запровадила комплексний і систематизований джерелознавчий аналіз у студіюванні історії грецьких громад. Це сприяло більш глибокому осмисленню питань, пов'язаних із особливостями політико-правового статусу ніжинських та маріупольських греків, еволюцією їх самоорганізації тощо. У монографії А. Гедьо „Джерела з історії греків Північного Приазов'я (кінець XVIII – початок ХХ ст.)” подається аналіз основних архивних зібрань та публікацій джерел з історії грецької громади Північного Приазов'я [7]. Дослідниця збирила, обробила й системати-

зувала значний комплекс історичних документів, що зберігаються в архівах України та Російської Федерації. Це документи державних інституцій і посадових осіб – законодавчі акти, листування, матеріали діловодства, у т. ч. Маріупольського грецького суду, статистичні, картографічні джерела, матеріали експедицій мандрівників, щоденники, мемуари.

В іншому дослідженні А. Гедьо – „Грецькі громади Ніжина та Північного Приазов'я в актових матеріалах середини XVII–XIX ст.” – визначення актових матеріалів як предмета дослідження й основного його джерела спрямувало увагу автора на вирішення питань, пов'язаних з особливостями політико-правового статусу грецьких громад Ніжина та Маріуполя, еволюцією їх юридичного становища й характеру самоорганізації. На відміну від інших сучасних дослідників, що зверталися до з'ясування сутності терміна „громада” стосовно грецьких осередків, А. Гедьо схильна вважати громадою тільки інституціоналізовані групи населення, що мали юридичне відокремлення та етнічну самоорганізацію – а саме греків Ніжина й Північного Приазов'я. Вони, на відміну від греків Одеси й Львова, були об'єктами правових відносин, користувалися гетьманськими та імператорськими привілеями, витворили структури самоврядування [6, с. 4].

На підставі законодавчих актів автор висвітлює еволюцію законотворчої діяльності царського уряду щодо грецьких громад. Протягом XVIII ст. спостерігається процес наділення та закріплення прав та привілеїв греків, що передбачали самостійність управління та ізоляваність від представників інших етносів. Протягом першої половини XIX ст. пільги, надані грекам, поступово обмежуються. Уніфікація політико-правової системи Російської імперії призводить до остаточної ліквідації органів національного самоврядування [6, с. 119].

Сучасний стан розвитку української наукової думки дозволяє найбільш повно дослідити історію приазовських греків. З'явилася значна кількість історичних праць, які прямо чи побічно досліджують різні аспекти зазначеної теми. Значний внесок на цій ниві зробили Н. Бацак [3], В. Пірко [14], С. Калоєров [11], М. Араджионі [1], І. Джуха [9], К. Балабанов, С. Пахоменко [2] тощо.

У 2003 р. за редакцією М. Дмитрієнко вийшов бібліографічний довідник-покажчик з етнічної історії грецької спільноти в Україні [10].

Досліджуючи історію Північного Приазов'я, історії грецької громади торкаються маріупольські краєзнавці. Ще за радянських часів розпочала свою дослідницьку роботу Р. Сасенко [15],

на її рахунку більше десятка публікацій. Основним питанням, яке студіювала авторка, були дата і обставини заснування міста Маріуполя. У нарисах Р. Божко [4] досліджується місце Маріуполя в системі адміністративно-територіального устрою українських земель XVIII–XX ст. В цьому контексті авторка порушує питання, пов'язані з існуванням Маріупольського грецького округу.

Книга І. Джухи “Одиссея мариупольських греков” була першою спробою узагальнення в публіцистичному жанрі історії, культури, побуту приазовських греків. Автор утримався від надання оцінки діяльності Маріупольського грецького суду, лише обмежився короткою довідкою щодо діяльності цього органу самоврядування [9]. Втім, він поділяє думку Г. Тимашевського, що здобутком в діяльності Маріупольського грецького суду є виборність, а вадою – закриті засідання.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналіз літератури засвідчує, що проблеми формування й розвитку грецьких органів саоврядування на українських теренах не були ще окремим предметом наукового аналізу, а висвітлювалися в значно ширших контекстах етнічної історії греків або ж регіональної історії. Попри висвітлення різних аспектів життєдіяльності приазовської грецької громади поза увагою дослідників залишилися питання, пов'язані з процесами становлення і розвитку Маріупольського грецького суду як органу національного самоврядування, його компетенція та юридичний статус, структурно-функціональні особливості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Араджиони М. К. вопросу о переселении приазовских греков в Крым / М. Араджиони : тезисы докладов международной научно-практической конференции [“Донбасс и Приазовье: проблемы социального, национального и духовного развития”], (Мариуполь, 1993). – с. 115–117
2. Балабанов К. Національно-культурне та громадське життя греків України в другій половині XX – на початку XXI ст. / К. Балабанов, С. Пахоменко. – Маріуполь, 2006. – 260 с.
3. Бацак Н. Культурно-освітній розвиток грецької громади Північного Приазов'я (XVII–XIX ст.) / Н. Бацак. – К., 1998. – 146 с.
4. Божко Р. Мариуполь в системе административно-территориального устройства украинских земель (XVIII–XX вв.) / Р. Божко : тезисы докладов международной научно-практической конференции [“Донбасс и

- Приазов'є: проблеми соціального, національного і духовного розвитку”], (Мариуполь, 1993). – с. 44–45.
5. Гавриил (Розанов В. Ф.) Переселение греков из Крыма в Азовскую губернию и основание Готфийской и Кафийской епархий / Гавриил (В. Ф Розанов.) // ЗООИД. – 1848. – Т. 2. – с. 140–210
 6. Гедьо А. Грецькі громади Ніжина та Північного Приазов'я в актових матеріалах середини XVII–XIX ст. / А. Гедьо. – К., 2005. – 416 с.
 7. Гедьо А. Джерела з історії греків Північного Приазов'я (кінець XVIII – початок XX ст.) / А. Гедьо– К., 2001. – 245 с.
 8. Греки на українських теренах: нариси з етнічної історії / [М. Дмитрієнко, В. Литвин, В. Томозов та ін.]. – К., 2000. – 448 с.
 9. Джуха І. Одиссея мариупольских греков: [очерк истории] / И. Джуха. – Вологда : ЛиС, 1993. – 162 с.
 10. Етнічна історія грецької спільноти в Україні: [бібліографічний довідник-показчик] під ред. М. Дмитрієнко. – К., 2003. – 342 с.
 11. Калоеров С. Греки Приазовья: [аннотированный библиографический указатель] / С. Калоеров. – Донецк, 1997. – 196 с.
 12. Маркович А. Императрица Екатерина II и Крым: (к столетию со дня кончины Екатерины Великой) / А. Маркевич. – Симферополь, 1893. – с. 37–72.
 13. Писаревский Г. Из истории иностранной колонизации в России в XVIII в. / Г. Писаревский. – М., 1908. – 340 с.
 14. Парко В. Заселення степової України в XVI–XVII ст. / В. Пірко. – Донецьк, 1998. – 124 с.
 15. Саєнко Р. Из истории основания города Мариуполя / Р. Саєнко. – Мариуполь : Рената, 2002. – 22 с.
 16. Скальковский А. Опыт статистического описания Новороссийского края / А. Скальковский. – Одесса : Тип. Францова и Нитче, 1850–1853. – Ч. 1–2. – 342 с.
 17. Терентьева Н. Греки в Украине: экономическая и культурно-просветительская деятельность (XVII–XX вв.) / Н. Терентьева. – К. : АКВИЛОН-ПРЕСС, 1999. – 352 с.
 18. Тимошевский Г. Духовное и гражданское самоуправление. Православные храмы Мариуполя / Г. Тимошевский [Мариуполь и его окрестности] под ред. Д. Хараджаева. – Мариуполь, 1892. – С. 95–121.
 19. Хартахай Ф. Христианство в Крыму / Ф. Хартахай. – Симферополь : Тип. Таврич. губ. правл., 1864. – 128 с.
 20. Якубова Л. Маріупольські греки [етнічна історія] 1778 р. – початок 30-х рр. XX ст. / Л. Якубова – К., 1999. – 331 с.
 21. Ялі С. Греки в УСРР / С. Ялі. – Харків, 1931. – 208 с.